

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

Bağdat'taki Arap Dili Grameri Akımları ve Süreçleri

Arap Grammar Trends and Processes in Baghdad

Ramazan Bezci

Öğretim Görevlisi Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Yabancı Diller Yüksek Okulu, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Lecturer PhD, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşođlu College of Foreign Languages, Department of Arabic Language Education

Konya / Türkiye

ramazanbzc15@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-6121-6599>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1103948

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 15.04.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 22.06.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Bezci, Ramazan. "Bağdat'taki Arap Dili Grameri Akımları ve Süreçleri". *Marife* 22/1 (2022): 247-270. <https://doi.org/10.33420/marife.1103948>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Bagdat'taki Arap Dili Grameri Akımları ve Süreçleri

Özet

Bagdat şehrinin tarihi, Babillilere kadar uzanmaktadır. Kervan yollarının kavşağında bulunan yörede tarih boyunca çeşitli panayırlar düzenlenmiş olup, İslam Devleti'nde ise Hz. Ömer dönemine kadar haraç bölgesi olarak varlığını devam ettirmiştir. Hz. Ömer'in vakıf arazisine çevirmesiyle birlikte bölge farklı bir statü kazanmıştır. Jeopolitik konumu ve ticaret merkezliğinin yanında iklim güzelliği ile de Abbâsî Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775)'un dikkatini çekmiş ve o, 145/762 yılında burayı yeniden inşa ederek Abbâsî Devletinin başkenti yapmıştır.

Bagdat'ın bir ilim merkezi olmasını isteyen Abbâsî halifeleri, bütün ilim dallarından âlimlerin buraya gelmesi için çabalamışlar, özellikle de kendilerine yakın gördükleri Kûfeli âlimleri Bagdat'a davet etmişlerdir. Onlar, diğer ilim dalları gibi Arap diline de önem vermişler ve dönemin Kûfe nahiv imamı Kisâî'yi Bagdat'a davet etmişlerdir. Böylelikle Kûfe nahiv ekolünün Abbâsîlerin merkezi Bagdat'a yerleşme süreci başlamıştır. Bu sürecin sonunda Kûfe nahiv ekolü, Kisâî'nin elinde oluşumunu tamamlayarak Bagdat'ta kendine özgü bir nahiv metodu olarak nahiv tarihindeki yerini almıştır.

Sîbeveyh'in Basra nahiv ekolünü Bagdat'a taşıma çabaları, Bagdat'ta Kûfe nahiv metodunu yerleştirmiş olan Kisâî ile aralarında bir münazayı kaçınılmaz kılmıştır. Tarafların kabul etmesi ile nahiv tarihine el-Mes'eletü'z-Zünbûriyye olarak geçen ve üzerinde pek çok tartışma yapılan münazara gerçekleşmiştir. Sîbeveyh ve Kisâî'nin ihtilaf ettikleri meselede hakemliğine başvurulmuş Kûfeli Araçların Kisâî'nin lehine şahitlikleriyle tartışma Sîbeveyh'in mağlubiyeti ile son bulmuştur. Bu mağlubiyeti kabullenemeyen Sîbeveyh, Basra'ya girmeden öğrencisi Ahfeş (ö. 215/830)'i şehir dışına çağırması, onları orada ona anlatarak doğup büyüdüğü Şiraz'a geri dönmüş ve orada kahrından mide hastalığına yakalanıp vefat etmiştir.

Hocasının durumuna çok üzülen Ahfeş, onun intikamını almak için Bagdat'a doğru yola koyulmuştur. Ahfeş, Kisâî'yi hem Bagdat halkı hem de öğrencileri önünde rezil etmek için sabah namazından sonra ona sorular sorsa da Kisâî, Ahfeş'e iltifatlar ederek onun içindeki intikam ateşini söndürmeyi başarmıştır. Kisâî, Ahfeş'e pek çok maddi imkân sunmuş ve onun Bagdat'ta yanında kalmasını sağlamıştır. Bu sürecin sonunda Ahfeş, Basra nahiv metodundan Kûfe metoduna yaklaşmış ve de hocası Sîbeveyh'in intikamını unutmamıştır. O, Kûfe nahiv okulunun temellerinin atılması sürecinde bizzat yer almış ve Kisâî ondan Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını okuyarak Sîbeveyh'in nahiv metodunu yakından tanıma imkânı bulmuştur.

Daha sonra Basra ekolünün bir diğer imamı Müberred (ö. 286/900) Bagdat'a gelmiştir. Dönemin Kûfe ekolü imamı Sâleb (ö. 291/904), Müberred'in gelişinden rahatsız olmuş ve en iyi iki öğrencisi Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Hayyât'ı (ö. 320/932) ona sorular sorarak onu halkın önünde rezil etmeleri için göndermiştir. Fakat Müberred, ikna edici kişiliği ve nahiv meselelerine getirdiği illetlerle Zeccâc ve İbn Hayyât'ı kendisine hayran bırakmış, hatta Zeccâc, Müberred'in öğrencisi olmuş ve Sâleb'e geri dönmemiştir.

Bagdat'ta Müberred ile Sâleb arasında pek çok tartışma gerçekleşmiş ve bu tartışmalar, dönemin nahiv talebelerine her iki nahiv ekolünün metodlarını ustalarından duyma fırsatı vermiştir. Son tahlilde onlar, Basralı nahivcilerin katı ve tavizsiz tutumu ve Kûfeli nahivcilerin de aşırı musamahakâr yaklaşımlarının ortasında bir yol tutarak yeni bir nahiv anlayışı benimsemişlerdir. Bu yeni ve orta yol nahiv anlayışı, diğer iki nahiv ekolü gibi doğduğu şehre nispet Bagdat'ın adını almıştır. Bagdat ekolü mensubu nahivciler, nahiv meseleleri karşısında hem Basralı nahivcilerin hem Kûfeli nahivcilerin fikirlerinden seçmeler yapmışlar hem de kendilerine özgü yaklaşımlara imza atmışlardır. Bu yeni ekolün önde gelen iki temsilcisi Ebû Ali el-Farîsî (ö. 377/987) ve onun öğrencisi İbn Cinnî (ö. 392/1002)'dir. Bu yeni nahiv anlayışı, Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin nahiv ilmindeki tekeline kırmak suretiyle Mısır, Endülüs ve diğer nahiv ekollerinin de ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ayrıca sonraki dönemde büyük nahivcilerin kendilerine özgü bir duruş sergilemelerinin de öne açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Bagdat ekolü, Basra ekolü, Kûfe ekolü, Mes'eletü'z-Zünbûriyye.

Arabic Grammar Trends and Processes in Baghdad

Summary

The history of Baghdad dates to the Babylonians, and during the Islamic State period, various fairs were held in the region, which was at the crossroads of caravan routes. Until the Omar period, this region continued to exist as a tribute region. The territory gained a different position with Omar turning it into

a foundation land. This small town attracted the attention of Abbasid Caliph Abu Cafer al-Mansûr (d. 158/775) with its climatic beauty as well as its geopolitical and commercial importance. He rebuilt this town in 145/762 and made it the capital of the Abbasid State.

The Abbasid Caliphs, who wanted Baghdad to be a center of science, tried bringing scholars from all science branches to Baghdad. Like other branches of science, the caliphs gave importance to the Arabic language, especially when they invited the scholars of Kûfa, whom they saw close and compatible with them, to Baghdad. Kisâi was also invited to Baghdad, and thus the Kûfa nahiv school began to settle in Baghdad, which was the center of the Abbasids.

The efforts of Sîbeveyh to bring the Basra school to Baghdad made a dispute inevitable with Kisâi, the imam of the Kûfa school, who had established his own syntax method in Baghdad and trained his students. With the acceptance of this by the parties, the debate, which went down in the history of syntax as al-Mes'eletü'z-Zünbûriyye, on which many discussions took place. The debate ended with the defeat of Sibewayh, with the testimonies of the Arabs of Kûfa, who were consulted to arbitrate on the issue in which Sîbeveyh and Kisâi disagreed, in favor of Kisâi. Sîbeveyh, who could not accept this defeat, called his student Ahfeş out of the city before entering Basra, told him what happened there, and returned to his native Iran and died there.

Ahfeş, who was very upset about the situation of his teacher, set out for Baghdad to take revenge. Although he asked him questions in the morning prayer in order to disgrace Kisâi in front of both people and his students, Kisâi succeeds in extinguishing his attempt of revenge by complimenting Ahfeş. Kisâi provides him with financial means and allows him to stay in Baghdad. At the end of this process, Ahfeş approached the Kûfa method from the Basra syntax method and forgot the revenge of his teacher Sîbeveyh. He personally took part in the process of laying the foundations of the Kûfa syntax school and Kisâi had the opportunity to get to know Sîbeveyh's syntax method closely by reading Sîbeveyh's al-Kitab from him.

Later, another imam of the Basra school, Mubarrad, came to Baghdad. The imam of the Kûfa school of the time, Sâleb, was disturbed by Mubarrad's arrival and sent two of his best students, Zeccâc (d. 311/923) and İbn Hayyât'ı (d. 320/932) him, to ask questions and humiliate him in front of the public. But Mubarrad fascinates Zeccâc with his persuasive personality and the ills he brings to grammar issues. Zeccâc becomes Mubarrad's student now and does not return to Sâleb.

Many discussions took place between Mubarrad and Saleb in Baghdad, and these discussions enabled the students of syntax to hear the syntax methods of both schools from their masters. In the final analysis, they adopted a new understanding of syntax by adopting a way in the middle of the strict and uncompromising attitude of the syntax scholars of Basra and the overly permissive approach of the syntax scholars of Kûfa. Like the other two syntax schools, this new and middle way syntax understanding was named after the city of Baghdad, where it was born. The syntax scholars, who are members of the Baghdad school, made selections from the ideas of the syntax scholars from Basra and of Kûfa, and they signed their own unique approaches to the issues of syntax. The prominent representatives of this new school are Ebû Ali al-Fârisî and İbn Cinnî. This new understanding of syntax paved the way for the emergence of Egypt, Andalusia and other syntax schools by breaking the monopoly of Basra and Kûfa syntax schools in the science of syntax. In addition, in the following period, the way for the great syntax scholars to display a unique stance was paved.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, Baghdad school, Kûfe school, Basra school, Mes'eletü'z-Zünbûriyye.

Giriş

Nahiv ilminin gelişim sürecinde Bağdat şehri her ne kadar her iki ekolün çatışma noktası olarak algılansa da aslında her iki ekolün temsilcileri deyim yerindeyse eteğindeki taşları burada dökmüşlerdir. Böylelikle dönemin nahiv öğrencileri, her iki ekolden kendilerine doğru gelen görüşü seçme olanağı bulmuşlardır. Değini- leceği üzere Basra, Kûfe ve Bağdat şehirlerinin jeopolitik konumunun, bu şehirlerde ortaya çıkan nahiv metodu üzerinde doğrudan etkili olduğu dikkatlerden kaçma- maktadır.

Bağdat'taki nahiv akımlarının dönüm noktası denebilecek süreçler şöyle

özetlenebilir: Kisâî'nin Bağdat'a gelmesi, Sîbeveyh'in Bağdat'ta Kisâî ile tartışması, Sîbeveyh'in öğrencisi Ahfeş-i Evsat'ın hocasının intikamını almak için şehre gelip Kisâî ile çok iyi arkadaş olması ve bunun sonucunda oluşan uzlaşma havası, iki ekol arasındaki çekişmelerin Müberred ve Sâleb ile tekrar başlayıp, bu iki nahivciden sonra ortamın durulup yeni oluşumlara uygun hale gelmesi.¹

1. Bağdat, Basra ve Kûfe Şehirlerinin Sosyal-Siyasi ve Jeopolitik Konumlarının Nahiv Metotları Üzerindeki Etkisi

Bağdat şehrine geçmeden önce, Basra ve Kûfe şehirlerinin jeopolitik konumunun her iki şehirdeki nahiv metotlarının gelişim sürecinde nasıl belirleyici rol oynadığına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Arap dili gramer çalışmalarının ilk başladığı yer ve nahiv ilminin beşiği olarak kabul edilen Basra, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Utbe b. Gazvân el-Mâzinî (ö. 17/638) tarafından 14/636 yılında inşa edilerek Müslümanların yerleşimine açılmıştır.² Basra, bulunduğu coğrafi konum sebebiyle çöllere ve dolayısıyla da Arapçanın membaı kabul edilen bedevilere Kûfe'den daha yakındı. Bu yakınlık Basralı nahivcilerin, bedevilerin fasih Arapçasına erişimini kolaylaştırmış böylelikle onlar da bedevilerden elde ettikleri materyalleri Kûfeli nahivcilerden çok daha fazla kullanma şansı bulmuşlardır. Kûfe şehri ise Basra şehrinin inşasından iki veya altı yıl sonra Müslümanların İranlılara gâlip gelmesinin ardından kurulmuş ve Müslümanlar buraya yerleşmeye başlamıştır. Bu yeni şehre yerleşenlerin çoğu Yemen tarafından gelen Müslümanlar olduğu için dilleri fesahat açısından daha zayıftı. Kûfe'nin, Basra'nın aksine çöle uzak olması ve şehir halkının telaffuzlarının da fasih olmaması Kûfeli nahivcileri, Basralı nahivcilerin yanlış veya şâz olarak nitelediği kullanımlarla istişhâd etmeye zorlamıştır.³

Bağdat'a gelince, bu bölge şehir kurulmadan önce pek çok köyden oluşuyordu ve Horasan kervanyolu bu bölgeden geçiyordu. Kervan yollarının kavşağı niteliğindeki bu yörede her ay çeşitli panayırılar düzenlenirdi. Hz. Ömer'e kadar bu yöre haraç bölgesi olarak varlığını devam ettirmişken, Hz. Ömer burayı vakıf arazisine çevirerek bölgeye farklı bir çehre kazandırmıştır. Abbâsî halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'un (ö. 158/775) 145/762 yılında Abbâsî Devleti'nin başkenti olarak buraya bir şehir inşa etmesine kadar bölge vakıf arazisi olarak kaldı.⁴ Halife Ebû Cafer el-Mansûr tarafından 149/766 yılında inşası tamamlanarak Abbâsî Devleti'nin başkenti yapılan Bağdat, çok kısa sürede kültür, medeniyet ve bilim şehri olmanın ötesine geçerek dönemin yegâne ilim otoritesi haline gelmiş ve diğer bütün şehirleri geride bırakmıştır. İslâm kültür ve medeniyet tarihinin "altın çağı" olarak nitelenen 9. ve 12. yüzyıllar arasında Bağdat, dünyanın her yerinden gelen insanların oluşturduğu

¹ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* (Dâru'l-Meârif, ts.), 173-174.; Hadîce el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye* (Ürdün: Dâru'l-Emel, 2001), 196.; Mahmud Hüseyinî Mahmud, *el-Medrasatü'l-Bağdâdiyye fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî* (Dâr-u 'Ammâr, ts.), 112-113.

² Abdulhâlik Bâkir, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 108-109.

³ Ahmet Kaya, *el-Ahfeş el-Evsat ve Me'âni'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 13.

⁴ Hadîce el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 3. bs (Ürdün: Dâru'l-Emel, 2001), 194.

kozmpolit yapısıyla yaklaşık 1,5 milyon nüfusu barındıran dönemin en kalabalık şehri idi. Bilhassa hicrî 9. yüzyılda, Basra ve Kûfe'nin ilim ve kültürdeki liderlik statüsünü ellerinden alan Bağdat, sadece Arap dili bilginlerini değil dünyanın her yerinden bütün ilim adamlarını kendine çekmiştir.⁵

Başka bölgelerden buraya gelerek yerleşen âlimler, geldikleri bölgelerin bilgi ve kültürü ile Bağdat'ın ilim ve kültür zenginliğine büyük katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda bir örnek olarak, Kisâî eliyle önce Kûfe ekolü buraya taşındı, daha sonra Sîbeveyh ile başlayan ve Ahfeş-i Evsat ile devam eden Basra ekolünün intikal süreci, Basra ekolü imamı Müberred ve Kûfe ekolü imamı Sâleb rekabeti ile son bulmuştur.⁶

2. Kisâî'nin Bağdat'a Gelişi ve Kûfe Ekolünün Bağdat'ta Hâkim Olma Süreci

Ali b. Hamza el-Kisâî, 120/738 yılı civarında Bâhamsâ⁷ köyünde doğdu. Kaynaklarda onun "Kisâî" olarak lakaplanması hakkında pek çok rivayet yer alsa da bu bilgilerin çoğu onun aba giymesiyle alakalıdır.⁸

Kisâî, küçük yaşta Kûfe'ye gelerek dönemin büyük kıraat ustaları Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö: 83/702) ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî'den kıraat dersleri almıştır. Nahve yönelmesine gelince, bir konuşması sırasında bir sözcüğü hatalı telaffuzu sebebiyle kınanması onu nahve yönlendirmiştir. Önce Muâz b. Müslim el-Herrâ'dan (ö. 187/803) nahiv dersleri almış, sonra da Basra'ya giderek Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175-791) derslerine devam etmiştir. Halil b. Ahmed'in, doğru dil kurallarına ulaşması için ona Hicaz, Necid ve Tihâme kabilelerine gitmesini tavsiye etmesi üzerine uzun bir seyahate çıktı. O, Arap gramer bilgisini en doğru haliyle bu bölgelerdeki Arap kabilelerinden öğrenmeye gayret etti. Kisâî, tekrar Basra'ya döndüğünde Halîl b. Ahmed'in vefat ettiğini ve onun yerini Yûnus b. Habîb'in (ö. 182/798) aldığını gördü.⁹

Nahiv ilmi, Basra'da doğdu ve gelişti. Kûfe ise Basra ekolünün alternatifi diyebileceğimiz farklı bir nahivsel yaklaşımın temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Hem Basra'nın hem de Kûfe'nin kendine özgü bir nahiv anlayışı ve metodu vardı. Fakat Bağdat böyle değildi. O yeni kurulmuş, çiçeği burnunda olarak nitelenebilecek bir şehir idi. Yani buraya özgü bir nahivsel taassubu gerektirecek durum yoktu. Kisâî'nin ve arkadaşlarının Bağdat'a gelişi ile Bağdat, Kûfe ekolünün merkezi olmuş, Sîbeveyh ile başlayan öğrencisi Ahfeş ve sonra da Müberred ile devam eden Basralıların sızma çabaları Kûfeli nahiv imamları Kisâî ve Sâleb tarafından hep geri püskürtülmeye çalışılmıştır. Hatta Sâleb Bağdat'a gelen nahivcileri takip eder, nahiv meclisi kurduklarında en iyi öğrencileri Zeccâc (ö. 311/923) ile İbn Keysân'ı (ö. 320/932) onların meclislerine gönderir, en zor soruları sordurarak öğrencileri

⁵ Salih Zafer Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, (Şubat 2013), 134.; Ahmet Yıldız, *Hassân Ahmed Kamhiyye ve Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2021), 136.

⁶ Sa'îd 'Afkânî, *Min târihi'n-nahv* (Dâru'l-Fikr, t.y.), 93-94.

⁷ Bâhamsâ, Bağdat'ın kuzeyinde, Evânâ ile Hazîre arasında bulunan bir köydür. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemû'l-buldân* (Beyrut: Dar-u Sâdir, 1977), 4/316.

⁸ Tayyar Altıkulaç, "Kisâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69.

⁹ Altıkulaç, "Kisâî", 26/69.

önünde onları rezil etmek suretiyle meclislerini sabote ederdi.¹⁰

Kisâî'nin Bağdat'a gelişi ve Kûfe nahiv ekolünün Bağdat'a hâkim olma sürecinde Abbâsî halifelerinin Kûfelilere bakış açısı ve Kûfe'nin coğrafi konumu da etkilidir. Zira Abbâsî halifeleri her zaman Kûfe halkını kendilerine daha yakın bulmuşlar ve oradaki âlimleri de Bağdat'a gelmeye teşvik etmişlerdir.¹¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye* adlı eserinde bu konuyu beş başlıkta incelemiştir.

1. Hilafetin Bağdat'a intikâli Kûfe şehrinde olmuş ve Hâşimi Kabilesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Abbâsî halifeleri hem akrabalık ilişkileri sebebiyle hem de eski yurtlarındaki âlimleri kendilerine daha yakın hissedince onları da beraberlerinde götürmek istemişlerdir. Kisâî'nin Kûfe'den Bağdat'a bizzat halife tarafından davet edilmesi bunun bir yansımasıdır.

2. Kûfe halkının Ehli Beyt'e olan düşkünlüğü ve Abbâsî Devleti'nin bu olgu üzere inşası, Abbâsî halifelerini Kûfelilere yakınlaştırmış. Basralıların ise Hz. Osman taraftarı olmalarının yanı sıra, Basra'nın Hâricîlerin ve Mu'tezilenin merkezi haline gelmesi onları uzaklaştıran bir diğer etken olmuştur.

3. Kûfe halkının Araplığa daha yakın oluşu da bir diğer etkindir. Kûfe şehrinin Hz. Ali döneminde ve Abbâsîlerin ilk dönemlerindeki devlet merkezliği niteliği pek çok Arap kabilesini buraya çekmiştir. Bu Arap kabileleri şehirde Arap kültürünün yerleşmesinde büyük rol oynamıştır.

4. Basra, sürekli olarak farklı akımların etkisinde kalmıştır. Mesela bu dönemde Mu'tezilî ve Hâricî düşünce akımları burada etkin bir şekilde varlığını devam ettirmekte idi. Farklı kültür ve akımların etkisindeki Basra'nın otoriteye itaatsizlik etme olasılığının, Kûfe'nin mütevazı halkına nazaran daha yüksek olduğu aşikârdır.

5. Bağdat'a daha yakın olan Kûfe'nin kültür ve medeniyetinin Bağdat'a daha hızlı ulaşması ve daha etkili olması kaçınılmazdır. Zira Kûfe şehri, Basra ile Bağdat arasında yer almaktadır ve bu yakınlık Kûfe ilim ehlinin Bağdat'a ulaşımını kolaylaştırmıştır.¹²

3. Bağdat'ta Nahiv Tartışmaları Süreci

İki büyük nahiv mektebi arasındaki ilk tartışma, Kûfe ekolünün kurucusu kabul edilen Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 187/803) ile Basra ekolünün simge ismi ve Sîbeveyh'in hocası Halîl b. Ahmed arasında cereyan etmiştir.¹³ Bu tartışmalar kesintiye uğramadan Bağdat ekolü kurulana kadar devam etmiştir.

3.1. el-Mes'eletü'z-Zünbûriyye (Sibeveyh ve Kisâî Tartışması)

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki en büyük ve nahiv tarihine geçen tartışma ise Sibeveyh ve Kisâî münazarası diyebileceğimiz tartışmadır. Bu tartışma, Harun Reşid'in (ö. 193/809) emriyle, Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. 190/805)

¹⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 7. bs (Dâru'l-Meârif, t.y.), 95.

¹¹ Hadîce el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 3. bs (Ürdün: Dâru'l-Emel, 2001), 196.

¹² el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 214-215.

¹³ Hulûsî Kılıç, "Küfiyyân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/345.

öncülüğünde Bağdat'ta gerçekleştirmiş ve nahiv tarihine “el-Mes’eletü’z-Zünbûriyye” olarak geçmiştir.¹⁴ Abbâsî halifelerinin huzurunda gerçekleşen benzeri ilmî münazaralardan pek çoğunun devlet erkânı arasında hem taraftarları hem de muhalifleri bulunabilmekteydi. Önceki bölümde değinilen Kûfe halkının Abbâsî hânedanına duydukları sempati sebebiyle Abbâsî hânedanı ve onların vezirleri de bu münazaralarda Kûfeli münazaracıların özellikle de nahivcilerin tarafını tutmuşlardır. Son tahlilde bu tartışmaların ilmî bir görüş alışverişinin ötesinde siyasî boyutu da inkâr edilemez.¹⁵

el-Mes’eletü’z-Zünbûriyye münazarası, nahiv tarihinin hem en önemli tartışması hem de en dramatik olayıdır. Bu tartışma bir taraftan Sîbeveyh’in hayatını ve ilim kariyerini mahvetmiş, diğer taraftan da Ahfeş’in kimliğinde ilk defa Bağdat’ın kapıları Basra nahiv ekolüne açılmış ve Bağdat nahiv ekolünün de ilk tohumları atılmıştır. Muhammed Tantâvî, *Neş’etü’n-nahv* adlı kitabında Sîbeveyh’in hem halife ve yöneticilere yakın olmak hem de Basra nahiv ekolünün metodunu onlara göstererek kendilerinin üstünlüğünü ispatlamak için Bağdat’ta gittiğini zikreder. Fakat onun, kaderin kendisi için orada ne hazırladığını bilmeden ölümüne doğru adım adım yaklaştığını zikrederek, Şair Halife b. Berrâz el-Câhili’nin şu beytini onun durumunu en iyi şekilde anlatan ifadeler olarak aktarır.

أَلَمْ أَرَأَيْكَ قَدْ يَزْجُو الرَّجَا
ءَ مُؤَمَّلًا وَالْمَوْتَ دُونَهُ

“Bazen kişi, ölüm peşinde olduğu halde, (bir şeyler) ümid eder.”¹⁶ Pek çok kaynakta detaylı olarak aktarılan el-Mes’eletü’z-Zünbûriyye olayını Zeccâc, Ferrâ’nın (ö. 207/822) ağzından şöyle rivayet eder. “Sibeveyh, Berâmike’ye gelince Halife Harun Reşîd’in emriyle veziri Yahya b. Hâlid el-Bermekî onunla Kisâî arasında münazara için bir gün belirledi. O gün gelince ben ve Ali b. Hüseyin el-Ahmer (ö. 194/809) tartışma mekânına gelerek içeri girdiğimizde meclisin başında bir sergi olduğunu gördük. Yahya b. Hâlid el-Bermekî bu serginin üzerine oturdu. Diğer bazı kimseler, onun yanında oturdular. Daha sonra meclise Sîbeveyh de geldi ve oturdu. el-Ahmer, ona doğru öne çıkarak bir gramer meselesi sordu. Sîbeveyh cevapladıktan sonra el-Ahmer ona “hata yaptın” dedi. el-Ahmer, bir soru daha sordu, Sîbeveyh ona da cevap verdi, el-Ahmer yine “hata yaptın” dedi. el-Ahmer üçüncü soruyu sordu, Sîbeveyh cevapladı ve el-Ahmer yine “hata yaptın” deyince Sîbeveyh de ona kızdı “bu (yaptığın) edepsizliktir” dedi.¹⁷

Sonra ben ona doğru öne çıktım. el-Ahmer’i kastederek “ bu adamda sertlik ve acelecilik vardır. ” وَأَيْتٌ ” veya ” وَمَرَّتُ بِأَيِّنَ ” diyen birisi hakkında ne dersin.” ” وَأَيْتٌ ” veya ” وَأَيْتٌ ” den bunun bir benzerini nasıl söylersin” dedim. Bir tahminde bulundu fakat hata yaptı. Ben “tekrar bak” dedim, o da tekrar tahmin etti ben de “hata yaptın tekrar bak” dedim, o da tekrar tahmin etti ben de “hata yaptın tekrar bak” dedim. Bu şekilde uzayıp gidince o, “ben ikinizle de konuşmayacağım benimle münazara yapmak için hocanız gelsin” dedi. Onun bu sözü üzerine Kisâî geldi ve Sîbeveyh’e doğru

¹⁴ Mehmet Reşit Özbahkçı, “Sibeveyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130.

¹⁵ Kılıç, “Kûfiyyûn”.

¹⁶ Muhammed Tantâvî, *Neş’etü’n-nahv* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, t.y.), 52.

¹⁷ Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Mecâlisu’l-ulemâ* (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, ts.), 9-10.

ilerleyerek “Sen mi bana sorarsın, ben mi sana sorayım” dedi. Sibeveyh “Önce sen bana sor” dedi. Kisâî ona doğru ilerledi ve şu soruyu sordu.¹⁸

“شُطْهِسِزِ بِنِ اَكْرَبِیْنِ سَوَكْمَاسِیْنِ اَشَکْ اَرِیْسِیْنِکِیْنِ دَاہَا شِیْدَتْلِیْ اَوْدُغُونُ زَان_NEDİYORDUM. İŞTE O, ONUN GİBİYMİŞ. CÜMLESİ HAKKINDA NE DERSİN.” dedi

Sibeveyh “إِيَّاهَا”yi kastederek “Nasbı caiz değildir” dedi. Kisâî de ona “hata yaptın” dedi. Sonra Kisâî ona aynı bağlamda şöyle sordu.

“خَرَجْتُ بِرِ دِ نِیْ غَوْرَیْمِ، اَبْدُاللهِ (كَارْشِیْمِ) دُورُورُ.”¹⁹

Sibeveyh, “القَائِمِ” şeklinde mansup telaffuzun yanlış olduğunu, bütün bunların merfû olması gerektiğini söyledi. Kisâî, “Bu (yani senin dediğin) Arabın kelamı değildir. Arap bütün buralarda hem merfû hem de mansup olarak okunur” dedi. Sibeveyh kendi sözünü savundu. Bunun üzerine Yahya b. Hâlid şöyle dedi. “Siz ikiniz de bulunduğunuz beldelerin nahiv üstadı iken sizin aranızda kim hüküm verebilir ki.” Kisâî ve öğrencileri atılarak şöyle dedi. “İşte Araplar kapıda, onlar her taraftan buraya geldi. Onlar Arabın en fasihleridir. Her iki şehrin halkı da onların fesahatine inanmaktadır zira hem Kûfe ve hem de Basra halkı onları dinler ve onlara itimat eder. Hatta onlara gelerek sorular sorar.” Yahya b. Hâlid bahsedilen kişilerin getirilmesini emretti. Aralarında Ebû Fekas, Ebû Ziyâd, Ebû'l-Cerrâh ve Ebû Servân'ın da bulunduğu grup içeri alındı. Kisâî ve Sibeveyh arasında geçen meseleler onlara sorulduğunda onlar, Kisâî'nin görüşünün doğruluğunu teyit ettiler. Bunun üzerine Yahya b. Hâlid, Sibeveyh'e dönerek “Ey adam işte duydun.” dedi. Arap grubun Kisâî'nin görüşünü doğrulayıp Sibeveyh'in görüşünün yanlışlığını söylemeleri Sibeveyh'i çok rencide etmişti. Kisâî, Yahya b. Hâlid'e “Allah vezire iyilik versin, bu (Sibeveyh) kendi beldesinden sana ümit bağlayarak gelmiştir. Onu eli boş döndürmeme konusunda ne dersin.” dedi. Yahya b. Hâlid, Sibeveyh'e 10 bin dirhem verilmesini emretti, Sibeveyh çok üzgün bir halde Bağdat'tan ayrıldı.²⁰

Zikredildiği üzere nahiv tarihinin en dramatik ve en önemli olayı el-Mes'eletü'z-Zünbüriyye, Sibeveyh'ten, Kisâî'den, Ferrâ'dan, Bağdat ekolünden bahseden bütün kaynaklarda zikredilir ve bazılarındaki farklı yaklaşımlar da dikkatlerden kaçmaz. Bunlar içinde Muhammed Hüseyin'in şu yorumunun olayın farklı bir boyutunu dillerdirdiği kanaatini taşımaktadır. “Bağdat'taki Kûfeli nahivciler, bu münazarayı sabote ederek Sibeveyh'i küçük düşürmek istemişler, bunu gerçekleştirmek için de önceden hazırlık yapmışlardır. Planın ilk aşamasında Sibeveyh'e “hayır” diyeceği belli olan bir soru yöneltilerek onun “hayır” demesi sağlanmış, ikinci aşamada da dışarıda kendi görüşlerini desteklemesi için topladıkları Arapları tartışmanın gerçekleştiği yerin kapısında bekletmişler, Yahya b. Hâlid “siz ikinizde her iki ekolün üstadısınız, sizin aranızda kim hakem olacak” deyince başta Kisâî olmak üzere, hep birlikte ortaya atılarak dışarıdaki Arapların hakemliğini önermişlerdir.²¹Nahiv tarihinin en büyük münazarası her iki nahiv otoritesinin hayatlarında da

¹⁸ ez-Zeccâcî, Mecâlisu'l-'ulemâ, 9-10.

¹⁹ ez-Zeccâcî, Mecâlisu'l-'ulemâ, 9-19.

²⁰ ez-Zeccâcî, Mecâlisu'l-'ulemâ, 9-10.

²¹ Mahmud Hüseyinî Mahmud, *el-Medrasetu'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabî* (Dâr-u 'Ammâr, t.y.), 68.

çok büyük değişikliklere yol açmıştır. Yenilgiyi hazmedemeyen Sîbeveyh, Basra şehrine bile girmeden en iyi öğrencisi Ahfeş'i şehir dışına çağırması, olanları ona anlattıktan sonra onunla vedalaşarak doğup büyüdüğü İran' (Şiraz) a geri dönmüştür. Kısa bir süre sonra da kahrından mide hastalığına yakalanıp burada vefat etmiştir.²² "Taraflılığın tartışmalı bir münazara, Sîbeveyh'in hem nahiv kariyerini hem de hayatını sona erdirmiştir." şeklindeki bir yargı yanlış olmayacaktır.

Bu tarihî münazara, sadece Sîbeveyh'te değil Kisâî'de de çok büyük etki bıraktı. O, bu kısa münazarada temsilcisi olduğu Kûfe ekolünün hem metot hem de kural ve materyal bağlamında Basra karşısındaki yetersizliğini görmüş oldu. Ne varki bu ihtiyacı giderecek en yetkin kişi olan Sîbeveyh İran'a gidip orada vefat etmişti. Fakat o, Sîbeveyh'in en gözde öğrencisi Ahfeş'in, Sîbeveyh'in kitabını yanına alıp Bağdat'a geleceğini ve öğrencilere Sîbeveyh'in kitabını okutacağını öğrendi. Ayrıca Ahfeş, kendisindeki nahiv yetkinliği ile hem hocasının hocası Halil b. Ahmed'e hem de hocası Sîbeveyh'e pek çok konuda muhalif idi. Kisâî, hocası Sîbeveyh'i alt ettiği Ahfeş ile hasım olmak değil, onu kendi tarafına çekerek ondan faydalanmak istiyordu. O, zekâsını ve siyasi dehasını kullanarak Ahfeş'i kendi tarafına çekmeyi başardı. Böylece hem Ahfeş'ten kendisine gelecek olumsuzlar bertaraf edilmiş oldu hem de ondan Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okuma fırsatı buldu.²³

3.2. Ahfeş'in Bağdat'a Gelişi ve İki Nahiv Ekolü Arasındaki Uzlaşma Süreci

Muhammed b. el-Hasan ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn* adlı eserinde Ahfeş'in Bağdat'a gelişini onun ağzından şöyle aktarır. "Sîbeveyh, Bağdat'tan döndüğü sırada Basra'nın dışına gelince şehre girmeyerek beni yanına çağırttı, ben hemen yanına gittim. Bağdat'taki olanları anlattıktan sonra benimle vedalaşarak Ahraz'a gitti. Bende ağızımı hazırladım ve Bağdat'a doğru yola koyuldum. Bağdat'a ulaştıktan sonra Kisâî'nin mescidine gittim ve arkasında sabah namazını kıldım. Namazımı bitirince mihraba geçerek öğrencileri Ferrâ, Ali b. Mübârek el-Ahmer, Muhammed b. Sa'dân (ö. 231/846)'ın önüne oturdu. Ben ona yüz nahiv meselesi sordum o da cevapladı. Fakat ben onun cevaplarının hepsinin yanlış olduğunu söyledim. Öğrencileri neredeyse benim üzerime çullanacaklardı ki Kisâî onları engelledi. Sorduğum yüz mesele ile ilgili cevaplarımı bitirene kadar benim sözümü kesmedi. Bu meselelerle ilgili görüşlerimi bitirince Kisâî bana "Vallahi sen, Ebu'l-Hasen Said b. Mes'ade el-Ahfeş'sin" dedi. Ben de "evet" dedim. O kalktı ve bana doğru gelerek beni kucakladı. Sonra bana "çocuklarımla senin elinde eğitilmesini ve senin elinden icazet almalarını istiyorum. Senin de hiç ayrılmadan benim yanımda olmanı istiyorum." dedi ve bana bu konudaki fikrimi sordu, ben de kabul ettiğimi söyledim. Daha sonra benden "me'ânî'l-Kur'ân" ile ilgili bir kitap yazmamı istedi. Onun bu isteğini geri çevirmeyerek *el-Meânî* adlı kitabımı yazdım. Kisâî benim bu kitabımı inceledi ve kitabımın metodu üzere kendi *el-Meânî* kitabını yazdı. Sonra Ferrâ da bu iki kitabın üzerine *el-Meânî* adlı eserini kaleme aldı."²⁴ Bu aşamada değinilmesi gereken bir diğer

²² Kaya, *el-Ahfeş el-Evsat ve Me'ânî'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*, 56.

²³ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 174.

²⁴ Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 2. Bs (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 70.

nokta şudur: Aḥfeş'in Bağdat'a geliş sebebi hiç şüphesiz hocası Sîbeveyh'in intikamını almaktır. Aḥfeş, Kisâî'yi hem öğrencileri hem şehir halkı ve hem de Abbâsî halifesi önünde rezil ederek intikamını almak istiyordu. Fakat nahiv tartışması istediği gibi gerçekleşse de sonraki sürecin onun tahmin ettiği şekilde gelişmediği aşikârdır. Zira Kisâî siyasi dehası sayesinde Aḥfeş'in içindeki kin ateşini söndürdüğü gibi Basra taassubunu da yavaş yavaş kırmıştır. Böylece Aḥfeş, Kisâî'nin hem kişiliğine hem de nahivsel metoduna doğru meyletmiş, Sîbeveyh'in intikamını unutmuş ve pek çok nahiv meselesinde Sîbeveyh'e muhalefet etmiş Kisâî'nin fikirlerini kabul etmiştir.²⁵

Aḥfeş'in Bağdat'ta Basra ve Kûfe ekollerini uzlaştırdığını ifade eden Mahmut Hüseyinî bunu üç sebebe bağlar.

1. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını başta Kisâî ve Ferrâ olmak üzere Bağdat ekolü nahivcilerine okutması,

2. Bağdat'taki Kûfe okulu mensubu öğrenciler için kitaplar telif etmesi. O, Kûfe ekolüne mensup öğrencilerin sarf ve nahivde farklı meselelere önem verdiklerini görünce onlar için *Kitâbu'l-mesâ'ili'l-kebîr*'i yazmıştır.²⁶

3. Basra ekolü taassubu yapmaması.²⁷

Zikredilen süreçlerin doğal bir sonucu olarak Kûfe ekolünün iki büyük ustası Kisâî ve Ferrâ'nın pek çok nahiv meselesinde onun görüşlerini benimsedikleri gözden kaçmaz.²⁸

Çalışmanın hacmi çerçevesinde Kisâî ve Ferrâ'nın Aḥfeş'e tabi oldukları birkaç meseleyi zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Kisâî, harfi cerlerin olumlu cümlede de zâid olarak gelebileceği meslesinde Aḥfeş'in görüşünü benimsemiştir. Kisâî'nin de kendisine tabi olduğu bu meselede Aḥfeş şu ayetle istişhâd etmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ
"Peygamberlerin haberleri şüphesiz ki sana geldi."²⁹ Zikredilen ayette "مِنْ" harfi ceri, fâil konumunda olan "نَبِيًّا" kelimesinden önce olumlu cümlede zâid olarak kullanılmıştır.

2. Kisâî'nin Aḥfeş'e tabi olduğu bir diğer mesele de kendisinden sonra مَا الْكَافَّةُ gelen اِنَّ'nin amel etmesinin caizliği.

اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ
"Zeyd sadece ayaktadır." Zikredilen cümlede kendisinden sonra مَا الْكَافَّةُ bulunan "اِنَّ"nin amel ettiği görülmektedir.

3. Kûfe imamı Kisâî'nin en gözde öğrencisi ve halefi Ferrâ da hocası gibi pek çok konuda Aḥfeş'in görüşünü tercih etmiştir. Bunlardan biri نِعْمٌ ve نِعْمٌ'den önce lâmu'l-ibtidânın gelmesi meselesidir. Örnek,

²⁵ el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 197.

²⁶ Kaya, *el-Aḥfeş el-Evsat ve Me'âni'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*, 81.

²⁷ Mahmud, *el-Medrasatü'l-Bağdâdiyye*, 86.

²⁸ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 96.

²⁹ en-Nebe, 78/34.

“Hiç şüphe yokki Muhammed ne iyi adamdır.”

4. Ferrâ'nın Ahfeş'ten etkilendiği bir diğer konu da istisnâ edatı *إِلَّا*'nın atıf harfi olarak da kullanılmasıdır. Örnek,

لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ “Zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın.”³⁰ Ayeti kerimedeki “إِلَّا” atıf harfi olarak farzedilirse, ayet لا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ şeklinde olur ve anlam da “İnsanlar ve zalimlerin elinde (size karşı) bir koz olmasın.” olur.

Sîbeveyh ve Müberred'de had safhada olan mezhep taassubu Ahfeş'te nerdeyse hiç yoktu. Zeccâcî'nin nahivcilerin tartışmalarını aktardığı *Mecâlisu'l-'ulemâ* adlı eserinde Ahfeş'in Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında Kûfeli nahivcilerle bir tartışma ortamında münazara yaptığına rastlanmamaktadır. Her iki ekolden nahivciler, pek çok çetin tartışmalara girerken onun böyle tartışmalara girmemesinin iki ekolü birbirine yakınlaştırmaya katkısı yadsınamaz.³¹ Ahfeş, semâ metodunda Basra nahiv ekolünün çerçevesini genişleterek Kûfeliler gibi hadarî (yerleşik) Arapların telaffuzlarıyla da istişhâde bulunmuştur. Böylece o, hem Basralıların telaffuzlarına güvendiği bedevi Arap kabilelerinin hem de şehirli Arapların kullanımlarıyla istidlalde bulunmuştur.³²

Kendinden önceki Basralı nahiv imamlarına nazaran Ahfeş'in Kûfelilerle mutabık olduğu konuların ve Basralılarla ihtilaflarının çokluğu dikkatlerden kaçmaz. Basralılarla ihtilaf halinde olduğu meselelerin sayısının otuz dört başlıktan fazla olduğu, Kûfelilerle ihtilafı olduğu konuların sayısının ise yaklaşık on olduğu rivayet edilir. O, Kisâî ile yaklaşık on mevzuda mutabık olmasına karşın, el-Halîl ile beş konu dışında mutabık değildir. Sîbeveyh ile de on yedi konuda mutabık olmasına karşın elli meselede ona ihtilaf etmiştir.³³

Ahfeş'in Sîbeveyh'e muhalif olduğu ve Kûfelilerin de kendisinin görüşünü benimsediği bazı örnekler şunlardır.

1. Aslı mübtada haber olan iki meful alan fiiller konusunda Ahfeş, Sîbeveyh'e muhalif olmuş ve Kûfelilerde bu konuda onun görüşünü benimsemişlerdir. Örnek,

ظَنَنْتُ يَقُومُ زَيْدًا “Zeyd'i kalkıyor zannettim.” Şeklindeki bir kullanımda “زَيْدًا” kelimesinin mansub olarak kullanımına Basralılar cevaz verirken, Ahfeş cevaz vermemiş ve bu kelimenin merfû gelmesinin vacip olduğunu savunmuştur. Kûfeliler de onun bu görüşünü benimsemişlerdir.³⁴

2. Ahfeş, emir fiilin yapısında Basralıların görüşlerini kabul etmemiş ve emir

³⁰ el-Bakara, 2/150.

³¹ Mahmud, *el-Medrasetu'l-Bağdâdiyye*, 75.

³² Muhsin Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 71.

³³ Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, 89.

³⁴ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi fi cem'i'l-cevâmi* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 3: 230.

fiilin lamü'l-emir ile cezmedilmiş bir muzari fiil olduğu savunmuştur.³⁵

3. Bu bağlamda bir diğer örnek şöyledir. Sîbeveyh, mecrur zamire atıf yapılırken harfi cerin tekrarının vacip olduğunu söylemiş, Aḥfeş ise vacip olmadığını savunmuş ve bu görüşünü şu şâz ayeti istişhâd ederek delillendirmiştir.

وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ “Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz

Allah'ın ve akrabanın haklarına riayetsizlikten de sakının.”³⁶ Ayetinde mecrur zamir “وَالْأَرْحَامَ” üzerine harfi cer tekrar edilmeden “الْأَرْحَامَ” kelimesi atfedilmiştir.³⁷

3. 3. Müberred ve Sâleb Arasındaki Tartışmalar

Arap dili gramerinin gelişim sürecinde Aḥfeş'in Bağdat'a gelerek burada Basra ve Kûfe ekollerinin ortasında bir duruşu temsil etmesi ve Kisâf'nin de siyasi dehası sayesinde oluşan uzlaşma havasından sonraki en önemli dönemeç, Müberred'in Bağdat'a gelişi ve onunla Sâleb arasındaki çekişme sürecidir.

Bu sürecin incelemesine girmeden önce her iki ekolün imamı olan bu şahsiyetler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Müberred'in tam adı, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdî'l-Ekber el-Müberred'dir. Doğum tarihi hakkında 209/825 ve 210/826 şeklinde iki rivayet mevcuttur. O, Yemen'den göç ederek gelen Ezd Kabilesi'nin Sümâle koluna mensup olup, “Sümâlî” şeklinde bu kabileye nisbesi de kaynaklarda zikredilmektedir. O, nahiv ilmini dönemin en iyi iki nahivcisi olan Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863) ve Ebû Ömer el-Cermî'den (ö. 225/840) almıştır. O, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Ebû Ömer el-Cermî'den okumaya başlamış, Ebû Osman el-Mâzinî'de tamamlamıştır.³⁸

“Müberred” kelimesi “soğutulmuş” anlamında olup “مُبَرَّدٌ” fiilinin ism-i mefûlüdür. Onun bu lakabı alması hakkındaki bir anekdot, ondan bahseden bütün terceme kaynaklarında yer almaktadır. Hocası el-Mâzinî'nin bütün sorularına hocasının gönlüne rahatlık ve ferahlık katan doğru cevaplar vermesinden dolayı el-Mâzinî'nin “أَنَّ” “مُبَرَّدٌ” “Sen ferahlatansın, serinletensin” demesiyle, lakabı “Müberred” olmuştur. Daha sonra Bağdat'a gelerek orada meşhur olmasını çekemeyen Kûfeli nahivcilerin, onu küçük düşürmek için lakabını “soğutulmuş” anlamında “مُبَرَّدٌ” olarak değiştirdikleri rivayet edilir.³⁹

Dönemin Kûfe ekolü temsilcisi Sâleb'in ise tam adı Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahya Sâleb olup Bağdat'ta 200/816 yılında dünyaya geldi. İran asıllı olan Sâleb, küçük yaşta babası tarafından ilme yönlendirilerek kâtiplerden okuma yazma öğrendi. Dokuz yaşında iken Kur'ân'ı ezberlediği, dil ve edebiyat âlimlerinin halkalarına katıldığı terâcim kaynaklarında zikredilmektedir. O, kendisinin nahiv ilmi ile uğraşı sürecini şöyle nakleder. “210/826 yılında 10 yaşında Arap dili ve gramerini

³⁵ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 106.

³⁶ en-Nisâ, 4/1.

³⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 100.

³⁸ Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ts., 64-65.

³⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 113.

öğrenmek istedim. 18 yaşında iken Ferrâ'nın *el-Hudûd* adlı kitabını inceledim. 25 yaşına geldiğimde ise Ferrâ'nın kitaplarındaki bütün meseleleri hatta kitaptaki yerlerini bile ezberlemiştim.”⁴⁰

Abbâsî Halifesi Mütevekkil (ö. 247/861), *“وَمَا يَشْعُرُكُمْ أَنَّمَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ”* Ama muhize geldiğinde de inanmayacaklarının farkındasınız.”⁴¹ Ayetindeki “إِنَّ”nin hemzesinin fetha veya kesra okunması konusunda veziri Feth b. Hâkân el-Fârisî (ö. 247/861) ile ihtilafa düşerek on bin dinara iddiaya girdi.⁴² Mütevekkil, bu iddiayı çözmesi için Basra'da yaşayan Müberred'i Sâmerâ'ya⁴³ davet etti. Mütevekkil, onu çok iyi ağırladı ve ona ikramlarda bulundu. Hatta Müberred, Buhturî (ö. 284/897) ile birlikte Mütevekkil'in en yakın sohbet arkadaşı oldu. Halife Mütevekkil ve veziri Feth b. Hâkân öldürülünce gelirini kaybeden Müberred, Sâmerâ da ne yapacağını ve nereye gideceğini bilemedi. Bağdat sâhibü's-şurtası olan arkadaşı Muhammed b. Abdullah b. Tahir (ö. 253/867) onu Bağdat'a davet etti.⁴⁴

Kisâfî'nin Ahfeş ile birlikte Bağdat'ta oluşturdukları uzlaşma havası, o öldükten sonra yerini Sâleb'in elinde yine mezhep taassubuna bırakmıştı. Bağdat'taki bütün nahiv meclislerinde ve halifelerin saraylarında Sâleb hâkimdi. Sâleb, Kûfe nahiv metodu ve de Bağdat'taki egemenliği konusunda çok katı idi. Ne zaman Bağdat'a bir Basra ekolü temsilcisi gelse, hemen onu takibe alıyordu. Bu kişi bir meclis kurup ders vermeye başlarsada en iyi öğrencilerini ona gönderiyor, onu soru yağmuruna tutarak kendi öğrencileri önünde rezil ediyor ve onu geldiği yere geri dönmeye mecbur ediyorlardı. Bu süreçte Bağdat, Basralıların nüfuz etme çabaları ve Kûfelilerin de onları geri püskürterek hilafet merkezindeki imtiyazlarını koruma mücadelesine sahne oluyordu.⁴⁵

Müberred Bağdat'a gelince, Bağdat Câmîi'nde bir nahiv halkası oluşturarak öğle namazından sonra dersler vermeye başladı. Bu ders halkasından haberi olan Sâleb, Müberred'i tanımadığı için olsa gerek diğer nahivciler gibi onu da basitçe bertaraf edebileceğini düşündü. Onun nahiv meclisini sabote etmeleri için öğrencileri Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Hayyât'ı (ö. 320/932) gönderdi.⁴⁶ el-Hamevî, Zeccâc'ın Müberred ile ilk karşılaşmasını onun ağzından şöyle aktarır: “Müberred, Bağdat'a gelince, pek çok soru sorarak onu imtihan etmeye karar verdim. Münazara başlayınca Müberred beni delillere boğdu, benden meselelerin illetlerini açıklamamı istedi. Öyle ki artık onun bana sorduğu sorulara cevap veremeyecek hale gelmiştim. Bu vesileyle Müberred'in ne kadar büyük bir âlim ve ne kadar zeki biri olduğunu

⁴⁰ Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Medîneti's-Selâm* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001), 13: 448-449.

⁴¹ el-Enam, 6/109.

⁴² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 101.

⁴³ Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh (ö. 227/842) tarafından Bağdat şehrinin yaklaşık olarak 100 km. kuzeyinde, Dicle Nehrinin sol kıyısında kurulmuş ve 221/836 - 279 /892 yılları arasında hilafet merkezi olarak kullanılmıştır. Bk. Mustafa Demirci, “Sâmerâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/70.

⁴⁴ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 95.

⁴⁵ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 95.

⁴⁶ Muhammed Abdullhâlık, ‘Ađîme”, *el-Muktedab* (Kahire, 1994), 1: 16.

anladım. Bu olaydan sonra da hiçbir zaman ondan ayrılmadım.”⁴⁷ Zeccâc’tan sonra Sâleb’in öğrencilerinin birçoğu onuterk ederek Müberred’in meclisine katıldılar. Müberred, Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ını okutup müşkillerini çözmekte tek otorite haline geldi.⁴⁸

Bu bağlamda değinilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Müberred karşısında Zeccâc ve diğer Kûfeli nahivcilerin yetersiz kalmalarının sebebi onların Müberred’den daha az bilgili olmaları değildi. Sâleb ve Zeccâc’ın, Müberred’in sorularına cevap verememeleri, Basra ve Kûfe ekollerinin nahiv metotlarındaki farklılığın bir tezahürü idi. Zikredildiği üzere Basralılar fesahatine güvendikleri, çölde yaşayan kabilelerin telaffuzlarını esas alarak temel kaidelerini belirliyorlar ve bu temel kurallara uyanları kabul ediyorlar, uymayanları ya şâz olarak niteliyorlar ya da yanlış olduğunu söyleyip terk ediyorlardı. Kûfeliler ise büyük oranda Basralıların terk ettiği bu şâz kullanımlar ve şehirde yaşayan Arapların telaffuzlarına dayanıyordu. Yani Basralıların az sayıda ve sebebini açıklayarak uyguladıkları temel kuralları ve bunların illetleri vardı. Böylelikle Basralılar ezberin ötesine geçerek temel doktrinlerine uyan ve uymayan kullanımların illeti üzerinde de yorumlama yapabiliyorlardı. Buna karşılık Kûfelilerin, Basralılar gibi temel kuralları olmadığı, duydukları her şeyi istishâd materyali olarak gördükleri içindir ki boğucu denebilecek sayı ve boyutta istishâd malzemeleri vardı. Bu kadar çok materyal üzerinde detaylı çalışmalar yapamadıkları özellikle de delillerindeki kullanım sebepleri üzerinde durmamlarından dolayıdır ki illet noktasında Basralılardan çok geride idiler. Zeccâc’ın da zikrettiği üzere Kisâ ve Ferrâ’nın kitaplarındaki istishâd materyallerini ve bunlardan çıkarımla ulaşılan bilgileri ezberlemekten öte bir şey yapmıyorlardı. Yorumlama ve kıyas noktasındaki bu eksiklik, Zeccâc başta olmak üzere bütün Kûfelilerin Müberred karşısındaki yetersizliklerinin temel nedeni idi.⁴⁹

Sâleb ve Müberred aralarındaki bütün çekişmelere rağmen hiçbir zaman birbirlerine kin gütmemişler ve bu anlaşmazlıklarını tavırlarına yansıtmamışlardır. Hatta Müberred’e Ferrâ ve Sâleb sorulduğu zaman “Ferrâ Sâleb’in onda biri bile olmaz” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁰

4. Bağdat’ta Çekişmelerin Bitmesi ve Yeni Ekolün Oluşum Süreci

Pek çok nahiv tarihçisine göre, Müberred’in ölümüyle Basra ekolü, es-Sâleb’in ölmesiyle de Kûfe ekolü duraklamış ve yerini yeni bir nahiv anlayışına bırakmıştır.⁵¹

Çalışmanın bu bölümünde *Medârisü’n-nahviyye* müellifi Hatice Hâdisî, *Fihrist* müellifi İbn Nedîm, *Neş’etü’n-nahiv* müellifi Tantâvî, *Medârisü’n-nahviyye* müellifi Şevkî Dayf başta, pek çok Arap dili tarihçisinin yaklaşımları çerçevesinde her iki

⁴⁷ Ramazan Özkal, *ez-Zeccâc ve Kitâbu Fe’altü ve Ef’altü Adlı Eserinin İçerik ve Yöntem Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 19.

⁴⁸ İsmail Durmuş, “Müberred”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/432.

⁴⁹ el-Hâdisî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 189-190.

⁵⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Medîneti’s-Selâm*, 13: 448-449.

⁵¹ Kaya, *el-Ahfeş el-Evsat ve Me’âni’l-Kur’ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*, 15.

ekolün fikirlerini birleştirerek yeni bir nahivsel yaklaşıma imza atan dilbilimciler ele alınacaktır. *Neş'etü'n-nahiv* müellilefi Tantâvî, her iki ekolün ihtilaf noktalarına değindikten Bağdat'ta her iki ekolün önce karşı karşıya geldiğini sonra da kaynaşmak zorunda kaldığını zikreder. Zira Müberred ve Sâleb'in tartışmaları sayesinde, her iki ekolün yöntemlerini net bir şekilde hem de en üst temsilcilerinden görme imkânı bulan dönemin nahiv talebeleri, bu iki nahiv ekolüne farklı yaklaşımlar sergilemiştir. İşte bu süreçte nahiv öğrencileri üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup Basralıları destekleyenler, ikinci grup Kûfelileri destekleyenler ve üçüncü grup ise herhangi bir mezhep taassubu olmadan nahiv ilmine katkı sağlamak amacıyla orta yolu tutanlardır.⁵²

4.1. Basra Ekolüne Yakın Olan Bağdatlı Nahivciler

4.1.1. Zeccâc

Tam adı Ebû ishâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc'dır (ö. 311/923). Doğum yeri Bağdat olup, doğum tarihi hakkında 230/845 ve 241/856 olmak üzere iki farklı rivayet vardır.

Değindiği üzere Zeccâc, Sâleb'in en gözde öğrencisi olduğu için Sâleb onu Müberred'in meclisini sabote etmek için gönderdi. Fakat Müberred'in nahiv dehası ve çıkarımları karşısında şaşkına dönen Zeccâc, Sâleb'i terkederek Müberred'in öğrencisi oldu. Böylelikle o hem Kûfe nahvini hem de Basra nahvini döneminin en iyi iki temsilcisinden öğrenmiştir. Zeccâc, Müberred'le geçirdiği eğitim sürecini şöyle aktarır. "Ben camcılıkla uğraşıyordum. Nahiv öğrenmek için Müberred'e gittim. O ücretsiz ders vermiyor, her öğrencisinden gücü nispetinde ücret alıyordu. Bana mesleğimi sordu ben de camcı olduğumu, günde bir buçuk dirhem kazandığımı ve ona günlük bir dirhem verebileceğimi söyledim. Ders alayım ya da almayayım bu ücreti hayat boyu kendisine ödememi şart koştu. Kabul edip derslere başladım. Ücretimi ödediğim gibi işlerinde ona yardımcı da oluyordum."⁵³

Ayrıca kaynaklarda Zeccâc'ın Müberred hayranlığının onu Basra ekolü taassubuna ittiği hatta Sâleb'in 20 varaklık *el-Fasîh* adlı eserine 10 meselede itirazda bulunarak reddiye yazdığı ve bundan bıkan Sâleb'in kitabını inkâr noktasına geldiği nakledilir.⁵⁴ Zeccâc, nahiv alanında dönemin güçlü ismi Ebû Ali el-Fârisî'nin de hocası olup geride pek çok eser bırakmıştır. Onun eserlerinin en önemlileri; *Me'âni'l-Kur'ân*, *Fe'altü ve ef'altü*, *Sırru'n-nahv*, *Halku'l-insân*, *Kitâbü'l-iştikâk*, *er-Red 'alâ Sâleb fi'l-fasîh*'dir.⁵⁵

4.1.2. İbn Serrâc

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî'dir. 265/879 yılı civarında Bağdat'ta doğdu. Babası veya dedesi sarrâc (semerci-eğerci) olduğu için

⁵² Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 172.

⁵³ Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâtî'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* (Maṭba'at-u İsâ el-Halebî, 1965), 2: 411.

⁵⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 173.

⁵⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 1: 63; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 66.

İbn Serrâc şeklinde künyelendi ve bu künye ile tanındı. Başta dönemin Basra dil mektebi imamı Müberred olmak üzere farklı hocalardan Arap dili grameri dersleri aldı. Büyük ölçüde etkisinde kaldığı Müberred'in ölümü üzerine nahvi bırakarak mantık ve mûsikiyle ilgilenmeye başladı.⁵⁶ O, Zeccâc'ın yanında iken yanlarına bir adam gelerek bir nahiv meselesi sordu. Zeccâc, İbn Serrâc'a " Bu soruya sen cevap ver" dedi. İbn Serrâc soruyu yanlış cevaplayınca Zeccâc çok kızdı ve ona "Eğer benim evimde olsaydın seni döverdim ama bu meclis uygun değil. Zira ben senin zekâna ve nahiv dehana hayrandım, sen nasıl olur da bu soruyu bilemezsin" dedi. Bunun üzerine İbn Serrâc tekrar nahivle ilgilenmeye başladı.⁵⁷

İbn Serrâc'ın en önemli eseri *el-Usûl*'ü olup o, bu kitabında Arap dili gramerinin usullerini bir araya getirdi. O, kitabındaki nahiv meselelerini Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ından aldı ve en güzel şekilde düzenledi.⁵⁸

4.1.3. Zeccâcî

Tam adı Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/949)'dir. Zeccâcî lakabı ise çok uzun süre derslerine devam ettiği hocası Zeccâc'a nispetidir. İran asıllı olan Zeccâcî'nin temizliği çok sevdiği ve en önemli eseri *el-Cümel*'i de hep taharet üzere yazdığı rivayet edilir. O, bu eserini özellikle Mekke'de kaleme almış ve bir hafta boyunca da Kâbe'yi tavaf ederek kitabının faydalı olması için dualar etmiştir. *el-Cümel*'e 150'den fazla şerh yazılmıştır.⁵⁹

4.1.4. Mebremân

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. İsmail Mebremân (ö. 345/956)'dır. Mebremân da Basra ekolüne meyilli Bağdatlı nahivcilerden olup İbn Serrâc'ın tabakasındandır. O, önce Müberred'den dersler almış, o ölünce de Zeccâc'ın derslerinde devam etmiştir. Dönemin en meşhur nahivcileri Ebû Ali Farîsî ve Sirâfî (ö. 368/979) ondan ders almıştır.⁶⁰ Mebremân'ın önemli eserleri, *Şerh-u şevâhid-i kitâb-ı Sibeveyh*, *Şerh-u kitâbı Ahfeş*, *en-Nahvü'l-mec'mû'u 'ale'l-ilel*'dir. Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ına yazdığı şerhi ise tamamlayamamıştır.⁶¹

4.2. Kûfe Ekolüne Yakın Olan Bağdatlı Nahivciler

4.2.1. el-Hâmið

Tam adı Ebû Musa Süleyman b. Muhammed b. Ahmed el-Hâmið (ö. 305/918)'dir. Sertliğinden dolayı, "الحامض" "ekşi" olarak lakaplandırılmıştır. el-Hâmið, Sâleb'e kırk yıl öğrencilik yaptı ve o vefat edince de onun yerine geçti. Katı

⁵⁶ Hüseyin Yazıcı, "İbn Serrâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/205.

⁵⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 67-68.

⁵⁸ Muhammed b. el-Kâsım ibnu'l-Enbârî, *Nüzhâtü'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 186.

⁵⁹ Mâzin el-Mubârek, *ez-Zeccâcî, hayâtühü ve eseruhü ve mezhebühü'n-nahvî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1984), 10.; Karabudak, Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri, 95-96.

⁶⁰ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2: 176-177.

⁶¹ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2: 176-177.

bir Kûfe taraftarı idi.⁶² Ebû Ali el-Fârisî, kendisine “Sen, beyan ilmini öyle güzel özetledin ki senden önce hiç kimse bunu yapamadı.” deyince, el-Hâmiđ, “Sâleb’e kırk sene öğrencilik yapmanın meyvesi” şeklinde cevap vermiştir.⁶³ Onun kaleme aldığı kitapların en önemlileri *Ğarîbu'l-hadîs, Halku'l-insân, el-Vuhûş, en-Nebât*’dır. Arap dilinde de *el-Muhtasar* adlı eseri vardır.⁶⁴

4.2.2. İbn Enbârî

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî’dir. Babası Enbârî⁶⁵ şehriden geldiği için Enbârî şeklinde nispet edilmiş olup İbn Enbârî’nin kendisi, Bağdat doğumludur.⁶⁶ İbn Enbârî çok güçlü bir hafızaya sahipti. Bizzat kendisi, tefsir, hadis ve şiire dair on üç sandık dolusu kitap tutacak kadar malumatın ezberinde olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Çalışmanın boyutu çerçevesinde bu nahivcilerin Kûfelilerin görüşlerini benimseyip Basralılara muhalif kaldıkları meselelerden birkaçını zikretmek faydalı olacaktır.

1. Onlar, istisnâ mufarrağ olunca müstesnânın, mütesnâ minhin önüne geçince de müstesnâyı irapta tabi olabileceğini söyleyerek Kûfelilerin görüşünü benimsemişlerdir. Hâlbuki Basralılar bunu caiz görmezler. Örnek,

“Zeyd hariç hiç kimse kalkmadı.” Bu cümlede müstesna olan “زَيْدٌ”

kelimesi, müstesna minh olan “أَحَدٌ”den önce gelmesine rağmen ona irapta ona uyumuştur.⁶⁸

2. Bu nahivcilerin Kûfelilerin görüşünü benimsedikleri bir diğer konu ismi masdarın amel etmesi meselesidir. Basralılara göre ismi masdarın amel etmesi çok azdır ve şâzdır. Onlar, Kûfelilerin görüşü olan ismi masdarın, aslî masdar gibi amel edebileceğini savunarak şu beyit ile istişhâd etmişlerdir.

أَكْفَرُ أَبْعَدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي   وَبَعْدَ عَطَاءِكَ الْمِنَّةَ الرَّتَاءَا

“Senin benden ölümü uzaklaştırmanı ve de bana en iyisinden yüz deve vermeni inkâr mı ediyorum.” Zikredilen beyitte “عَطَاءِ” ismi masdarı, “الْمِنَّةَ” üzerinde amel ederek, onu mefulü olarak nasbetmiştir.⁶⁹

3. Bağdatlı nahivcilerin Basralılara muhalif olarak Kûfelilerle aynı görüşü paylaştıkları bir diğer mesele de münâdânın lamı tarifli gelebilmesidir. Bu

⁶² Tantâvî, *Neş’etü’n-nahv*, 175.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemül-üdebâ* (Beyrut: Dâru’l-Ğarbl’-İslâmî, 1993), 1401.

⁶⁴ İbnu’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ*, 181 ;İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 86., t.y. 86)

⁶⁵ Enbâr Şehri, bugünkü Remâdi yakınlarında, Felluce’nin 5 km. kuzeybatısında tarıma elverişli topraklar üzerinde kurulmuş olup, Fırat’la Dicle arasındaki Saklâviye Kanalı’na yakın bir yerdedir. Bk. Abdülazîz ed-Dürî, “Enbârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/171.

⁶⁶ el-Hadîsî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 227.

⁶⁷ Emin Işık, “İbn Enbârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/24.

⁶⁸ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmî*, 3: 191.

⁶⁹ Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 2. bs (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008), 3: 435.

nahivcilere göre münâdâ edati, lâmi tarifli isme doğrudan gelebilir, araya *أَيُّهَا* veya *أَيُّهَا* gelmesine gerek yoktur. Örnek. *يَا الرَّجُلُ*

Bu görüşlerine şairin şu beyti ile istidlal etmişlerdir.

فَيَا الْغَلَامَانَ الَّذَيْنِ فَارَا   إِيَّاكُمَا أَنْ تَكْسِبَانِي شَرًّا

“Ey kaçan iki delikanlı, bana zarar vermekten sakının.”⁷⁰

4.3. Basra ve Kûfe Ekollerine Aynı Mesafede Duran Bağdatlı Nahivciler

Brockelmann, Bağdat dil okulunun temellerinin hicri üçüncü asırda atıldığını zikreder. Bu dönemde Bağdat'taki Basralı ve Kûfeli nahiv imamlarının ayrı ayrı meclislerinin olması ve aralarındaki bitmek tükenmek bilmeyen münazaralar sayesinde de genç nahivcilerin her iki ekolün metotlarını bir arada izleme heyecanıyla Bağdat'a akın ettiklerini ilave eder.⁷¹ Dönemin nahiv öğrencilerinin Müberred ve Sâleb arasındaki münazaralara ilgileri o kadar fazla idi ki, münazaranın bitmesini beklemeden birinin diğerine verdiği cevabı duyurmak için dışarı fırlıyorlardı. Bu öğrenciler, öğretici olduktan sonra da her iki ekolden kendilerine doğru gelen herhangi bir görüşü alıp öğretiyorlardı.⁷²

4.3.1. İbn Keysân

Tam adı Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Keysân (ö. 320/932)'dir. Derslerinde herhangi bir mezhep taassubu yapmadığı ve her iki mektebin görüşlerine değer verdiği için büyük bir dinleyici kitlesi tarafından takip ediliyordu.⁷³ Tantâvî,⁷⁴ Hatice Hadîsî⁷⁵ ve Sîrâfî,⁷⁶ onu Basra ve Kûfe nahiv mekteplerini bir araya getiren ve her iki ekole aynı mesafede duran bir nahivci olarak zikrederler.

4.3.2. İbn Şukayr

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Abbâs b. Ferec b. Şukayr'dır (ö. 317/929).⁷⁷ O, dönemin Basra ekolü imamı Müberred ve Kûfe ekolü imamı Sâleb'ten dersler alarak her iki ekolün metodunu kaynağından öğrenme fırsatı bulmuştur. İbn Nedîm, orta yolu tutarak onun her iki ekolü birleştiren nahivcilerden olduğunu aktarır.⁷⁸ İbn Şukayr'ın en önemli eserleri; *el-Müzekker ve'l-Müennes*, *el-Maksûr ve'l-Memdûd* ve *Muhtasar fin-nahv*'dir.⁷⁹

⁷⁰ el-Hâlid b. Abdilleh el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tevdîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 2: 226.; Muhammed b. el-Kâsım İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Dâru'l-Fikr, ts.), 286.

⁷¹ Carl Brockelman, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 5. bs (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 1: 226.

⁷² Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, 74.

⁷³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Medîneti's-Selâm*, 13: 614.

⁷⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 176.

⁷⁵ el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 224

⁷⁶ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn* (Kahire: Matbaa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 80.

⁷⁷ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2: 303.

⁷⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 91.

⁷⁹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 232.

4.3.3. İbn Hayyât

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Mansûr İbn Hayyât'tır. Bağdat'a gelerek yerleşmiş, burada onunla Zeccâc arasında hararetli nahiv tartışmaları gerçekleşmiştir.⁸⁰ İbn Nedîm, onu Basra ve Kûfe ekolünü birleştiren nahivciler arasında zikreder.⁸¹

İbn Hayyât'ın nahivdeki yerinden bahseden bütün kaynaklarda yıllarca ona öğrencilik yapmış ve sonraki dönemde en büyük nahivcilerden biri olmuş öğrencisi Ebû Ali el-Fârisî'nin onun nahiv ilmindeki derinliğini ve insanlar katındaki değerini kıskandığını ve hatta dönemin Bağdat Emiri Seyfû'ddevle'nin ona verdiği değeri kıskandığı ve onun nahiv konusunda bir şey bilmediği şeklinde bir mektup yazdığını aktarırlar.⁸²

İbn Hayyât'ın en önemli eserleri, Me'âni'l-Kur'ân, en-Nahvu'l-kebîr, el-Muknî ve el-Mû'cez'dir.⁸³

4.3.4. Ebû Ali Fârisî

Tam adı Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdilağaffâr b. Süleyman el-Fârisî olup, memleketi Fese'ye⁸⁴ nisbeti olan "Fesevî" de bütün kaynaklarda zikredilmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, 320/924 yıllarında 20 yaşlarında iken ilim tahsil etmek için Bağdat'a gelerek uzun süre burada kalmış, dönemin en ünlü hocalarından dersler almıştır. Bunlar Ebû İshâk, Zeccâc, İbn Serrâc, Mebremân, Ahfeş-i Sağır, İbn Dureyd ve İbn Hayyât'tır. Dönemin hükümdarı Adududdevle (ö. 372/983) onun hakkında şöyle demiştir. "Ben nahivde Ebû Ali'nin öğrencisiyim." Ayrıca Ebû Ali el-Fârisî, *el-İdâh* ve *et-Tekmile* adlı en önemli iki eserini de Adududdevle için kaleme almıştır.⁸⁵ O, pek çok kitap yazmış olup diğer önemli eserleri şunlardır.

el-Hucce, *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, *el-Mesâilü'l-Basriyye*, *el-Mesâilü'l-askeriyye*, *el-Mesâilü'l-kasriyye* ve *el-Mesâilü'l-Halebiyye*.⁸⁶ Brockelmann, onun Bağdat'a gelerek burada nahiv ilmini aldığını, ayrıca onun Basra ve Kûfe ekollerini birleştirmeye çalışan bir nahivci olduğunu zikreder.⁸⁷

4.3.5. İbn Cinnî

Tam adı, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002)'dir. Musul'da dünyaya gelen İbn Cinnî'nin doğum tarihiyle ilgili terâcim kitaplarında 300/913, 321/934, 322/935, 330/943 gibi farklı tarihler zikredilmektedir. O, Yunan asıllı bir babanın çocuğudur. Babasının adı olan "Cinnî", Yunanca'da "cömert, asil, güzel fikirli ve saygın kişi" manalarına gelen "Gennaius" kelimesinin

⁸⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 89.

⁸¹ el-Mubârek, *ez-Zeccâcî*, 100.

⁸² Mahmud, *el-Medrasatü'l-Bağdâdiyye*, 175.

⁸³ el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 225.

⁸⁴ Fese, eskiden Fars eyaletinde, Şiraz'ın güneydoğusunda kurulu büyük bir şehir idi. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Fesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/424.

⁸⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Medîneti's-Selâm*, 13: 217.

⁸⁶ Mahmud, *el-Medrasatü'l-Bağdâdiyye*, 268.

⁸⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 1: 195.

Arapçalaştırılmış şeklidir. İbn Cinnî, daha çok babasının bu adına nispetle anılmıştır.⁸⁸ İbn Cinnî, bir camide kendi meclisinde öğrencilerine ders verirken Ebû Ali el-Fârisî camiye uğramış ve ona sarf konusunda bir soru sormuştur. O, bu soruyu bilemeyince Ebû Ali el-Fârisî, onun hak etmediği bir makamı işgal ettiğini ima ederek orada şu darbı meseli söylemiştir. *رَبَّيْتُ قَبْلَ أَنْ تُحْرِمَ* “Olgunlaşmadan sirke olmuşsun”.

Bu sözden çok etkilenen İbn Cinnî, ders vermekten vazgeçmiş ve onun, 40 yıl gibi çok uzun süren Ebû Ali el-Fârisî öğrenciliği başlamıştır.⁸⁹ Kaynaklarda sayısı 50'ye yaklaşan eserlerinin en önemlisi *el-Hasâis* olup diğer önemli eserleri, *Sırru sinâ'ati'l-irâb*, *el-Lüma'fi'l-'Arabiyye*, *Kitâb-u muhtasarî't-tasrîf*, *Kitâbu'l-muktedab*, *Şerhu'l-fasîh*, *et-Tehzîb*'dir.⁹⁰

5. Bağdat Ekolünün Varlığı ve Metodu Konusundaki Tartışmalar

Bağdat ekolünün nahiv metodu ve bir nahiv okulu olarak kabul edilip edilmemesi hakkındaki tartışmalar, çalışmanın temel konusu olmadığı için bu mesele çalışmanın boyutu çerçevesinde ele alınacaktır. Bağdat'taki nahivsel çalışmaları inceleyen bütün kaynaklar, Bağdat'ta yaşamış ve kendilerine özgü nahivsel duruşları ile öne çıkmış Ebû Ali el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî'nin Basra ekolü mensubu nahivcilere “arkadaşlarımız”, Kûfeli nahivcilere de “Bağdatlılar”⁹¹ şeklindeki söylemlerine yer verir. Bağdat ekolünün olmadığını savunan Arap dili tarihçileri bu iki nahivcinin sözlerini delil göstererek Bağdat'taki nahiv anlayışının iki ekolden birinin görüşünü seçmekten öteye geçmediğini ve bunu yeni bir nahiv ekolü olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Bağdat ekolünün yeni ve farklı bir nahiv anlayışı olduğu görüşü savunanlar ise onların bu söylemleriyle yetinmeyerek, nahiv meselelerindeki görüşlerini incelemişlerdir. Bu araştırmacılar, zikredilen söylemlerinin aksine Ebû Ali el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî'nin bazen Basralıların görüşlerini, bazen Kûfelilerin görüşlerini benimsedikleri bazen de her iki nahiv ekolünün dışında kendilerine özgü çıkarımlarla özgün bir nahiv anlayışını temsil ettikleri görmüşlerdir.⁹² Bağdat ekolünün en büyük temsilcisi kabul edildiği halde Basralılara “arkadaşlarımız” ve Kûfelilere “Bağdatlılar” diyen Ebû Ali el-Fârisî, Basralıların temel ilkelerinden biri olan “müvelled şairlerin şiirleriyle istihâd edilmemesi” konusunda onlara muhalefet etmiştir. O, Abbâsî dönemi müvelled şairlerinden Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) şu beytiyle istihâdda bulunmuştur.

مَنْ كَانَ مَرَعَى عَزْمِهِ وَهُومِهِ رَوْضَى الْأَمَانِي لَمْ يَزَلْ مَبْرُولا

“Kimin azminin ve kaygılarının otağı, umutlarının cenneti olduysa ondan zarar gelmez.”⁹³

Zikredilen söylemin bir diğer sahibi İbn Cinnî'ninde nahiv metodundaki semâ

⁸⁸ Mehmet Yavuz, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/397.

⁸⁹ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2: 132.

⁹⁰ Şerîde eş-Şerbînî, “Mukaddime”, *el-Hasâis* (Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 2007), 1/26.

⁹¹ eş-Şerbînî, “Mukaddime”, 1: 26.

⁹² Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 246.

⁹³ Sevim Özdemir, *Ebû Ali el-Fârisî ve Nahiv İlmindeki Yeri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 72.

anlayışının Basralıların semâ anlayışı ile örtüşmediği hatta onlara muhalif bir duruşu temsil ettiği söylene yanlış bir yargı olmayacaktır. Zira Basralılar, Arap kabileleri ve lehçeleri arasında ayırım yaparak Kays, Temîm, Esed, Huzeyl, bazı Kenâne ve Tâî kabilelerinin telaffuzlarını diğerlerine üstün tutuyorlardı. O, bu ayrımcı tutumu reddetmiş, bir Arap kabile ve lehçesinin diğerinden üstün olamayacağını savunarak şöyle demiştir. “Bütün Arap lehçeleri delildir. Farklılıklara rağmen bunların hepsini amel ettirmek mümkündür. Bunlardan birinin diğerine üstünlüğünü iddia etmek kabul edilemez.”⁹⁴ İbn Cinnî, el-Ḥaşâiş adlı eserinde bu konuya açıklık getirmek amacıyla “ما”nin amel etme meselesini ele almıştır. Zira Hicazlılar, bu harfi “كَيْسَ”

gibi amel ettirerek ismini ref haberini nasb ediyorlar, Temîm kabilesi ise “ما”ye amel ettirmeyerek sonraki gelen isimleri mübteda-haber olarak merfu kullanıyorlardı. O, her iki kullanımında kıyasa delil olması gerektiğini ve bu kullanımların devamlılığının sağlanmasının daha doğru bir yaklaşım olacağını savunmuştur. Bu telaffuzlardan birini kabul edip diğerini reddetmenin yanlış olduğunu, bunlardan herhangi birinin diğerine üstünlüğünün olmadığını söylemiştir. Bu noktada Hz. Peygamber'in şu hadisi ile istidlal etmiştir. تَزَلَّ الْقُرْآنُ بِسَبْعِ لُغَاتٍ كُلُّهَا كَافٍ وَ شَافٍ “Kur’ân, yedi lehçe üzere inmiştir, bunların hepsi yeterli ve şifadır.”⁹⁵

İbn Cinnî'nin Basra ekolünün temel ilkelerinden muhalif olduğu bir diğer konu da şâz kıraatlerle istişhâd meselesidir. Zira Basra ekolünün temel ilkelerinden biri şâz kıraatlerle istişhâdde bulunmamaktır. O, şâz kıraatlerle istişhâdın gerekliliğini savunur ve bunu da iki sebebe bağlar. Birincisi, Allah'ın bu kıraatlerin alınmasını emretmesi ikincisi, Rasûlullah'a isnâdının sahih olmasıdır. Bu iki sebebi şöyle izah eder. “Allah-ü Teâlâ مَا آ فَخَذُوا وَمَا آ تَأْكُمُ الرَّسُولُ فَخَذُوا وَمَا آ “Peygamber size neyi getirirse onu alın.”⁹⁶

buyurmuşken, Hz. Peygamber'e sahih bir senetle ulaşan bir telaffuzu biz nasıl reddederiz veya yanlış olduğunu söyleriz. Zikredilen ayetteki hüküm mutlak olup, Hz. Peygamber'e inen ve sahih senetle ona ulaşan bütün telaffuzlarla hem mana hem de lafız olarak amel edilmesi farzdır. Bazı nahivcilerin ayetlerdeki telaffuzları bir kenara bırakıp, bu emri sadece manaya hasretmeleri doğru değildir. Sahih bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşan bir kıraatin, nahiv kuralları açısından hatalı olduğunu iddia ederek istişhâdını nasıl reddederiz. Eğer nahiv kurallarımızda olmayan bir formda gelen kraati kitaplarımıza almazsak, bu ayetin yayılmasına engel oluruz.”⁹⁷

لا تَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا “Hiçbir nefse imanı fayda vermez.”⁹⁸ Ayetinin şâz rivâyetinde, fail olan “إِيْمَانُهَا” müzekker olduğu halde “تَنْفَعُ” fiilinin müennes olduğu görülmektedir.

İbn Mücâhid (ö. 324-936) fiilin müzekker olarak gelmesinin vacip olduğunu söyleyerek ayete galat olduğunu ileri sürmüştür. İbn Cinnî bunun Arap dilinde olduğunu, ayetin Arap dili grameri açısından doğru olduğunu söylemiştir. Arap dili gramerinde muzâfun ileyh müennes, muzaaf müzekker olursa, muzaf cinsiyette muzâfun ileyh gibi müennes olarak kabul edilebilir. Ayrıca o, bu nahiv görüşünü desteklemek için

⁹⁴ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2007), 1/10.

⁹⁵ Osman Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Muhteseb* (Dâru Sezkin, 1986), 1/33-34.

⁹⁶ el-Hasr, 59/7.

⁹⁷ Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/33-34.

⁹⁸ *el-Enâm*, 6/158.

zikredilen ayeti delil olarak zikreder.⁹⁹ Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer olgu da Ebû Ali el-Fârisî pek çok meselede Basralılara muhalefet etmiştir.¹⁰⁰ Çalışmanın boyutu çerçevesinde bunlardan birkaçını aktarmak faydalı olacaktır.

1. O, tenâzû konusunda ikinci değil birinci fiilin amel ettirilmesinin gerektiğini savunarak Kûfelilerin görüşünü benimsemiş ve Basralılara muhalefet etmiştir. Bu görüşünü İmruu'l-Kays'ın şu şiiri ile delillendirmiştir.

لَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلَ مِنَ الْمَالِ

“Eğer ben basit bir hayat için çabalıyorsam, az bir mal bana yeter ve fazlasını istemem.”

Ebû Ali el-Fârisî beyitteki birinci fiil “كَمَى”yi amel ettirmiş, ikinci fiil olan “لَمْ”ü amel ettirmemiştir. Çünkü “لَمْ أَطْلُبْ” amel etseydi “قَلِيلٌ” kelimesi merfû değil mansûb olmalıydı.¹⁰¹

2. Ebû Ali el-Fârisî'nin Basralılara muhalif olup Kûfelilerle ittifak ettiği bir diğer mevzû, “إِنَّ النَّافِيَةَ” nin “نَيْسَ” gibi amel etme konusudur. O, başta Kisâî olmak üzere diğer Kûfeliler gibi “إِنَّ النَّافِيَةَ”i amel ettirerek ismini ref, haberini nasb ettiğini söylemiştir.¹⁰²

3. Ebû Ali el-Fârisî'nin Basralılara muhalif kaldığı bir diğer mesele “لَوْ”in masdar edatı olarak kullanımınıdır. Basralı nahivcilere göre “لَوْ” sadece şart ifade eder bunun dışında herhangi bir kullanımı yoktur. O, Ferrâ ve diğer Kûfeliler gibi “لَوْ”in şart edatı olarak kullanımının yanında “وَدَّ” fiilinden sonra masdar edatı olarak da kullanımını olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşlerine şu ayet ile istişhâd etmişlerdir.

يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ “Onların her biri bin yıl yaşamak ister.”¹⁰³

Sonuç

Basra, Arap dili gramerinin beşiği olmakla kalmamış nahiv ilminin temel kuralları da buradaki dilbilimciler eliyle belirlenmiştir. Dönemin kültür merkezi Bağdat'a ilk büyük Basralı çıkarımı Sîbeveyh'le olsa da bu olay Sîbeveyh açısından başarısız, nahiv tarihi açısından çok önemli bir sürecin başlangıcı idi. Zira olay Sîbeveyh'i Basra nahiv imamlığından etmekle kalmamış, onun hazin sonunu da getirmiştir. Onun intikam ateşi ile yanan öğrencisi Aḥfeş ise Kisâî'nin siyasi dehası sayesinde Bağdat'ta kalarak ilk defa iki nahiv ekolünün uzlaşısı sürecini hâkim kılarak yeni oluşacak nahiv metoduna uygun zeminini hazırlamışlardır. Müberred'in Bağdat'a gelişi ve Sâleb'in Bağdat'taki Kûfe taasubu ile iki ekol arasındaki çatışmalar tekrar başlamıştır. Genç nahivcilerin her iki ekolün metodunu ustalarından görmeleri onların

⁹⁹ Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/236.

¹⁰⁰ Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, 303.

¹⁰¹ Behâüddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerh-u İbn 'Akîl*, 14. bs (Tahran: Maṭba'atü Emîr, 1964), 1: 547.

¹⁰² es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmî*, 3: 394.

¹⁰³ *Bakara*, 2/96

ufkunu açmıştır. Zira bu yeni nahivciler iki nahiv ekolünün temel prensiplerini en önde gelen ustalarından duyma imkânı bulmuşlardır. Bu yeni nesil nahivciler Basralı nahivcilerin aşırı kuralcılığı ve Kûfeli nahivcilerin de kuralsızlığı arasında bir yol tutmayı tercih etmişlerdir. Bunlardan Zeccâc ve İbn Serrâc gibi bazı nahivciler Basra nahiv ekolüne meyletmiş, el-Hâmîd ve İbn Enbârî gibi bazı nahivciler Kûfe nahiv ekolüne meyletmiş ve Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî başta olmak üzere bu yeni nahivcilerin bazıları da değinildiği üzere her iki ekolün nahiv anlayışını kuru taklit veya tercihten öteye geçerek kendilerine özgü nahivsel çıkarımlara da imza atmışlardır. Bu bağlamda onların Basra ekolü mensubu olduğu söyleşe de şâz kraatlere yaklaşımları, Basralıların kabul etmediği kabilelerin lehçeleri ile istişhâd etmeleri ve kendilerine özgü yaklaşımlarının çokluğu, onların Basralı olduğu şeklindeki bir yargı konusunda kesinlik ifade etmemektedir. Bu yeni nesil nahivciler yeri gelmiş Basra nahiv ekolünün görüşünü benimsemişler yeri gelmiş Kûfe nahiv ekolünün görüşünü benimsemişler ve de yeri gelmiş kendilerine özgü nahivsel çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- ‘Ađîme, Muhammed Abdulhâlîk. “Mukaddime”. *el-Mukteđab*. Kahire, 1994.
- ‘Afġânî, Sa’îd. *Min târîhi’n-nahv*. Dâru’l-Fıkr, ts.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali el-Ĥaġîb el-. *Târîh-u Medîneti’s-Selâm*. Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 2001.
- Bâkır, Abdulhâlîk. “Basra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Brockelman, Carl. *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*. Kahire: Dâru’l-Meârif, 5. Basım, 1991.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu’n-Nahviyye*. Dâru’l-Meârif, 7. Basım, ts.
- Demirci, Mustafa. “Sâmerrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dûrî, Abdülazîz ed-. “Enbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Durmuş, İsmail. “Müberra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebu’l-Feth İbn Cinnî, Osman. *el-Muhteseb*. Dâru Sezkin, 2. Basım, 1986.
- Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım ibnu’l-. *Nüzhetu’l-elibbâ fı tabakâti’l-udebâ*. Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 3. Basım, 1985.
- Ezherî, Hâlid b. Abdilleh. *Şerhu’t-tasrîh ‘ale’t-tevdîh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Hadîsî, Hadîce. *el-Medârisü’n-nahviyye*. Ürdün: Dâru’l-Emel, 3. Basım, 2001.
- Hamevî, Yâkût. *Mu’cemü’l-buldân*. Beyrut: Dar-u Sâdır, 1977.
- Hamevî, Yâkût. *Mu’cemü’l-üdebâ*. Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1993.
- İşık, Emin. “İbn Enbârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn ‘Aġîl, Behâüddîn Abdullah. *Şerh-u İbn ‘Aġîl*. Tahran: Maġba’atü Emîr, 14. Basım, 1964.

- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 2007.
- İbnu'l-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Dâru'l-Fıkr, ts.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. "Fesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karabudak, Muhsin. *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Kaya, Ahmet. *el-Ahfeş el-Evsat ve Me'âni'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kılıç, Hulûsi. "Kûfiyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kızıklı, Salih Zafer. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 133-149.
- Mahmud, Mahmud Hüseyinî. *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî*. Dâr-u 'Ammâr, ts.
- Mubârek, Mâzin. *ez-Zeccâcî, hayâtühû ve eseruhû ve mezhebühû'n-nahvî*. Şam: Dâru'l-Fıkr, 3. Basım, 1984.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Sibeveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özdemir, Sevim. *Ebû Ali el-Fârisî ve Nahiv İlmindeki Yeri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Özkal, Ramazan. *ez-Zeccâc ve Kitâbu Fe'altû ve Ef'altû Adlı Eserinin İçerik ve Yöntem Açısından İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetü's-Sabbân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2008.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Ĥasen b. Abdillâh. *Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*. Kahire: Maṭḭbaa el-Bâbî el-Ĥalebî, 1955.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. Dâru'l-Fıkr, 2. Basım, 1979.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmî fî cem'î'l-cevâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Şerbînî, Şerîde. "Muḳaddime". *el-Ĥaşâiş*. Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 2007.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahv*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1991.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Serrâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldız, Ahmet. *Hassân Ahmed Kamhiyye ve Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Zeccâcî, Abdurrahman b. İshâk. *Mecâlisu'l-'ulemâ*. Kahire: Mektebetu'l-Ĥancî, ts.
- Zübeydî, Muhammed b. el-Ĥasen. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, ts.